

ve tasniflerini benimsediği Ebü'l-Hüseyn el-Basrî'nin *el-Mu'temed*'dir. Diğer *Takvîmü'l-edille* olup Gazzâlî, Debûsî'nin bu eserdeki illeti tesbit metotlarıyla ilgili görüşlerinden yola çıkmış ve onun özellikle tard metodunu kabul edenlere yönelttiği eleştirileri cevaplandırmaya çalışmıştır. Yazılışı Gazzâlî'nin mantık ilmiyle ilgili incelemeleri ve eserleri öncesine rastladığı için *Şifâ'ü'l-ğalil*'de mantıktan ziyade cedel eserlerinin etkili olduğu ve cedel terimlerinin kullanıldığı görülür. Ancak fakihlerin naklî değil kıyasî saydıkları meselelerde kullanılan üç tür delilin (burhân-ı itilâl, burhân-ı istidlâl, burhân-ı hulf) ele alındığı kısmında (s. 435-455) mantık ilmindeki burhan metodunun etkilerini görmek mümkündür.

Şifâ'ü'l-ğalil, bilhassa kıyasî kabul edenler arasındaki tartışmalar dikkate alınarak yazıldığından genel usul eserlerindeki kıyas bölümlerinden farklı olarak kıyasın ispatıyla ilgili özel bir başlık içermemektedir. Kıyas, illet ve delâlet terimleri hakkında kısa açıklamaların yapıldığı bir mukaddimenin ardından beş bölüme ayrılan eserin ilk ve en uzun bölümü illeti tesbit metotlarına ayrılmıştır (s. 23-455). İkinci bölüm illetle hüküm arasındaki ilişkiye (s. 456-599), diğer üç bölüm ise sırasıyla hüküm (s. 600-634), asıl (s. 635-672) ve fer' (s. 673-679) konularına tahsis edilmiştir. İncelediği konuları çeşitli tanımlar, tahliller, delillerle ve çok sayıda örnekle açıklaması bakımından öğretici özelliğe sahip olan eserde Gazzâlî'nin meseleleri ayrıntılı biçimde işleme yöntemini benimsediği ve ağırlıklı şekilde münazara üslubunu kullandığı görülür.

Gazzâlî, *el-Müstaşfâ*'da illetle ilgili konuları çoğunlukla *Şifâ'ü'l-ğalil*'den özetlemiş olmakla birlikte aralarında bazı önemli farklılıklar da vardır. Öncelikle *Şifâ'ü'l-ğalil*'de sık sık atıf yapılan cedel ve münazara konuları *el-Müstaşfâ*'da neredeyse tamamen dışarıda bırakılmıştır. Daha da önemlisi, Gazzâlî'nin ilkinden farklı şekilde *el-Müstaşfâ*'da akli illet nazariyesini ve buna benzetilerek geliştirilen tesbit metotlarını bütünüyle bir kenara bırakmış olmasıdır. *Şifâ'ü'l-ğalil*'de sahih olarak gördüğü tard ve aks metodunu *el-Müstaşfâ*'da fâsîd diye nitelendirmiş, öte yandan ilkinde tard ile tard-aks metodu arasında bir mertebede gördüğü şebahi ikinci eserde münasebet metodu içerisinde ele almıştır. Bu tür farklılıklar Gazzâlî'nin usul alanındaki fikrî gelişimine dair bir örnek teşkil etmekle beraber iki eser arasında gerek hüküm nazariyesi gerekse il-

letin mahiyeti, nas, icmâ ve münasebet metotları gibi illetle ilgili diğer konular bakımından bir tutarlılık bulunduğu gözden kaçmamaktadır. Pek çok yazma nüshası bulunan eser üzerinde Hamed el-Kebîsî tarafından bir doktora çalışması gerçekleştirilmiş (1969, Ezher Üniversitesi), ancak kısa bir mukaddime dışında inceleme bölümüne yer verilmeksizin sadece tahkik kısmı yayımlanmıştır (Bağdat 1971). Kitap ayrıca Zekeriyâ Umeyrât tarafından bazı notlar eklenerek tahkiksiz şekilde neşredilmiştir (Beirut 1999).

BİBLİYOGRAFYA :

Gazzâlî, *Şifâ'ü'l-ğalil* (nşr. Hamed el-Kebîsî), Bağdat 1391/1971; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1051; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 754; Tuncay Başoğlu, *Hicrî Beşinci Asır Fıkıh Usûlü Eserlerinde İlet Tartışmaları* (doktora tezi, 2001), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; Wael b.Hallaq, "Uşûl al-Fıqh: Beyond Tradition", *Journal of Islamic Studies*, III, Oxford 1992, s. 172-202 (aynı makale için bk. Wael B. Hallaq, *Law and Legal Theory in Classical and Medieval Islam*, London 1995, s. 188-190).

TUNCAY BAŞOĞLU

ŞİFÂÜ'S-SÂİL

(شفاء السائل)

İbn Haldûn'un

(ö. 808/1406)

tasavvuf konusundaki eseri.

XIV. yüzyılın ikinci yarısında, bir şeyhe bağlanmadan kitaplarla yetinerek tasavvuf hayatı yaşamanın mümkün olup olmadığı konusunda Endülü's âlimleri arasında bir tartışma çıkmış (*Şifâ'ü's-sâ'il*, s. 3-5), bunun üzerine İbrâhim b. Mûsâ eş-Şâtîbî, Mağrib'in tanınmış âlimlerine birer mektup göndererek bu konudaki düşüncelerini sormuştu (bu soruya İbn Abbâd er-Rundî ile Ebü'l-Abbas el-Kabbâb'ın verdikleri cevaplar için bk. *Şifâ'ü's-sâ'il*, tek-mile kısmı, s. 111-134). Söz konusu mesele kendisine sorulmadığı halde İbn Haldûn, 1372-1374 yıllarında konuyla ilgili olarak tam adı *Şifâ'ü's-sâ'il li-tehzi'bi'l-mesâ'il* olan bu eserini kaleme almıştır. Müellif, tasavvufun temelini teşkil eden kalple ilgili fiillerin bedenle ilgili fiillere nisbetle önemini vurguladıktan sonra tasavvufun ortaya çıkışı ve gelişimi hakkında kısa bilgiler verir. Ona göre bu meselenin doğru anlaşılabilmesi için ruh, nefis, akıl ve kalbin, bazan da rabbânî latife denilen şeyin ne olduğu, ruhun kendisine yaraşan kemali nasıl kazanacağı ve sayesinde kemale eriştiği ilim ve irfana nasıl ulaşacağı, saadetin anlamı, dereceleri ve elde edilmesinin gerekliliği, keşfin neticesi olan mârifetin zev-

ki ve bunun mertebeleri konusuna açıklık getirmek gerekir. Müşahede ve keşf ile mârifete eriştiğini kabul etmekle beraber Kuşeyrî'nin *er-Risâle*'sindeki, "Hak zuhur edince halk mahvolur" ifadesini nakledip bunun sakıncalarına işaret eden İbn Haldûn (*Şifâ'ü's-sâ'il*, s. 32), en mükemmel şekilde âhirette gerçekleşecek olan ilâhî tecelli (rû'yetullah) bu dünyada gerçekleştirilmeye çabalamanın hem zor hem de mahzurlu olduğunu söyler.

İbn Haldûn tasavvufta imsak, riyâzet ve mücâhede gibi terimlerle ifade edilen nefis terbiyesinin üç türünden (takvâ mücâhedesini, istikamet mücâhedesini, keşf ve itilâ mücâhedesini) bahseder. Takvâ sahibi olabilmek için mücâhedenin farz olduğunu, ancak bunun için bir şeyhe bağlanmak gerekmediğini, bunun şart ve hükümlerinin kitaplardan yahut hocalardan öğrenilebileceğini belirtir. Ona göre istikamet sahibi olmak amacıyla yapılan mücâhede ve nefis terbiyesi takvâ için yapılan mücâhedenin daha ileri seviyesi ve daha mükemmel şeklidir. Maksud ahlâkta kemale erişmek için her hususta ölçüyü ve dengeyi korumak, Hz. Peygamber'i örnek alıp Kur'an ahlâkıyla ahlâklanmaktır. Mücâhede müminlere farz kılınmamakla birlikte faydalı ve lüzumludur, yapılması bir fazilettir. Bu mücâhede için bir şeyhe bağlanmak zaruri değilse bile son derece gereklidir. Çünkü sâlikin nefsindeki kötü huyları bilmesi ve bunları kendi kendine tedavi etmesi güçtür. İstikamet sahibi olmak için mücâhede yapmanın iki şartından biri riyâzet / çile, diğeri güçlü bir iradedir. Keşf ve itilâ maksadıyla mücâhede ise asıl amaç sâlikin bedenle ilgili bütün niteliklerden ayrılması ve arınmasıdır. Bu mücâhede usul ve şartlarına uygun biçimde gerçekleştirilirse gayba ait bazı hususları keşf ve onlara itilâ mümkün olabilir; ölümden sonra görülecek şeylerin bir kısmı bu dünyada görülebilir. Fakat mücâhede yoluna girmek ne farz ne de fazilettir, aksine kerâhet derecesinde sakıncalıdır. Allah ve resulü bu mücâhede emir ve tavsiye etmediği gibi bir tür ruhbanlık olan bu mücâhede konusunda uyarıda bulunulmuştur. İbn Haldûn, aslının Kur'an ve Sünnet'te olduğunu söylediği söz konusu mücâhedenin sadece nebî ve resuller için meşrû sayıldığını, zira onların bu mücâhedenin hakkını vermeye ve gereklerini yerine getirmeye doğuştan yetenekli bulduklarını ifade eder. Bununla beraber bu yolu tutanların takvâ sahibi olup istikamet mücâhedesini usulüne uygun biçimde gerçekleştirilmeleri, kâmil bir mürşide kayit-

sız şartsız bağlanmaları, çile çekerek bütün kötü huylardan arınmaları, beden bakımından ölü, ruh bakımından diri olmaları, samimi ve güçlü bir iradeye sahip bulunmaları gerektiğini belirtmektedir (s. 39-43).

Şartlarına tamamiyle uymadan bu yolu tutmanın zındıklığa ve mühlidliğe sebep olacağını belirten İbn Haldûn bazı sûfilerin keşf ile bilgi elde etme yoluna girdiklerini ve bunların iki yol izlediklerini söyler. Birincisi tecellî, mezâhir, esmâ ve hadarât ehlinin yolu olup garip bir felsefî yoldur. İbnü'l-Fâriz, İbn Berrecân, Ebü'l-Kâsım İbn Kâsî, Ahmed b. Ali el-Bûnî, Muhyiddin İbnü'l-Arabî, İbn Sevdekin gibi sûfiler bu yolu tutmuşlardır. Bunlar için varlığın ortaya çıkışı ve mertebeleri önemlidir. Genellikle vahdet-i vücûd terimiyle ifade edilen bu görüşü anlatmak amacıyla kullanılan terimler muğlak, kavramlar karmaşıktır. Bunların varlık hakkındaki görüşleri filozofların aynı konudaki görüşlerine benzer. İbn Haldûn'a göre ikinci yol öncekinden daha garip, anlaşılması daha zor, akıl çerçevesinde açıklanması daha güçtür. İbnü'd-Dahhâk ve İbn Seb'in gibi mutasavvıflar mutlak vahdet denilen bu yolu tutmuşlar, harf ve sayılardaki sırlardan bahsetmişler, bunlarda bulunduğu inandıkları tabiat üstü kuvvetlere dayanarak tabiatı etkilemenin imkânına inanmışlardır. Bu yolu tutanlardan Hallâc-ı Mansûr'un şeriat ehlinin fetvasıyla katledilmesinin gerekçesi onun kâfir olduğuna inanmalarındır.

Muhammed b. Adülğanî Hasan ve Ali Abdülvâhid Vâfi gibi müellifler eserlerinin bir listesini veren İbn Haldûn'un *Şifâ'ü's-sâ'il*'den bahsetmediğine, ayrıca İbnü'l-Hatîb gibi onun çağdaşı olan müelliflerin de bu eseri zikretmediklerine dikkat çekerek *Şifâ'ü's-sâ'il*'in *Muḳaddime* müellifi İbn Haldûn'a değil Haldûnoğulları'ndan Ebû Bekir Muhammed b. Haldûn'a ait olduğunu ileri sürmüşlerdir (*Muḳaddime*, neşredeninin girişi, I, 152). Muhsin Mehdî, Abdurrahman Bedevî, Muhammed b. Tâvî et-Tancî ve Ignace Abdo Khalifé ise eserin *Muḳaddime* yazarı İbn Haldûn'a ait bulunduğu kanaatindedir. Bunlara göre *Muḳaddime* ile *Şifâ'ü's-sâ'il*'deki fikirler arasında görülen ve fazla önemli sayılmayan farklar İbn Haldûn'un meseleyi *Şifâ'ü's-sâ'il*'de bir müftü, *Muḳaddime*'de ise bir sosyal bilimci ve kültür tarihçisi gibi ele almış olmasından kaynaklanmaktadır.

Muhammed b. Tâvî et-Tancî'nin *Şifâ'ü's-sâ'il* neşrinin ek bölümüne koyduğu, İbn Haldûn'a aidiyeti kabul edilen bir

fetvada (s. 110-111) biri ilk sûfilere, diğeri sonraki mutasavvıflardan bazalarına ait olmak üzere tasavvufta iki yolun bulunduğundan, birinci yolun İslâm'a uygunluğundan, ikinci yolun ise bid'atlarla dolu olduğundan bahsedilmekte, bu yolu tutan İbn Berrecân, İbn Seb'in ve Muhyiddin İbnü'l-Arabî gibi mutasavvıfların kitaplarının küfre götürecektik sözler içerdiği kaydedildikten sonra *Fuḫûḫü'l-hikem* ve *el-Fütûḫâtü'l-Mekkiyye* gibi eserlerin yakılarak veya suya atılarak yok edilmesi gerektiği belirtilmektedir. İbn Haldûn, *Muḳaddime*'nin "gaybî bilenler" ve "tasavvuf" bölümlerinde mutasavvıflar hakkında daha ılımlı ifadeler kullanmakla beraber son dönem mutasavvıflarının İsmâiliyye'nin etkisinde kaldıklarını ve kutub inancını onlardan aldıklarını özellikle vurgulamaktadır. *Şifâ'ü's-sâ'il* Muhammed b. Tâvî et-Tancî (İstanbul 1957-1958) ve Ignace Abdo Khalifé (Beyrut 1959) tarafından neşredilmiş, eseri Süleyman Uludağ Türkçeye tercüme etmiştir (İstanbul 1977, 1984). Yayımlanmış tarihten itibaren birçok tasavvuf tarihçisi ve âlimin dikkatini çeken eser tasavvufa eleştirel yaklaşımların vazgeçilmez kaynaklarından.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Haldûn, *Şifâ'ü's-sâ'il* (nşr. Muhammed b. Tâvî et-Tancî), Ankara 1958, s. 3-5, 32, 39-43, ayrıca bk. tür.yer.; ayrıca bk. neşredeninin eklediği tekmile kısmı, s. 110-134; ayrıca bk. neşredeninin girişi; a.e. (nşr. Ignace Abdo Khalifé), Beyrut 1959, neşredeninin girişi, s. 1-12; a.m.f., *İslâm Tasavvufunun Mahiyeti: Şifâ'ü's-sâ'il Tercümesi* (trc. Süleyman Uludağ), İstanbul 1977, tercüme edenin girişi, s. 19-76; a.m.f., *Muḳaddime* (nşr. Ali Abdülvâhid Vâfi), Kahire 1951, neşredeninin girişi, I, 152; a.e. (trc. Süleyman Uludağ), İstanbul 2004, tercüme edenin girişi, I, 61-65; E. Chaumont, "La voie du soufisme selon Ibn Khaldoun, présentation et traduction du prologue et du premier chapitre du Shifa al Sâil", *Revue philosophique de Louvain*, LXXVII (1989), s. 264-273; Semih Ceyhan, "İbn Haldûn'un Sûfilere ve Tasavvufa Bakışı: Umrandı Tasavvuf İlmî", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, sy. 15, İstanbul 2006, s. 52-79.

SÜLEYMAN ULUDAĞ

ŞİĞÂR

(الشغار)

İki erkeğin birbirlerinin velâyeti altındaki kadınlarla karşılıklı olarak mehirsiz evlenmesi anlamında bir fıkıh terimi.

Sözlükte "kaldırmak, boş ve tenha olmak" anlamına da gelen *şığâr* kelimesi, Câhiliye döneminde iki erkeğin -kızları ve kız kardeşleri gibi- velâyetleri altında bu-

lunan kadınları karşılıklı olarak mehirsiz alıp vermek suretiyle yaptıkları nikâh akdini ifade ediyordu. Bu tür nikâhta mehir kaldırıldığı yahut mehir açısından boşluk meydana geldiği için söz konusu akdin bu şekilde isimlendirildiği belirtilir. Günümüzde genellikle ekonomik yönden zayıf bazı müslüman ülkelerle Türkiye'nin bazı bölgelerinde bu tarz evlenmelere rastlanmaktadır. Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da daha çok başlık sorununu aşmak için hem kızı hem oğlu bulunan iki ailenin çocuklarını karşılıklı evlendirmelerine *berdel* adı verilmektedir.

Hz. Peygamber şığâr ve *müşâgara* lafızlarıyla değindiği bu tür nikâhı kesinlikle yasaklamıştır (*Müsned*, IV, 134; Buhârî, "Nikâh", 28; Müslim, "Nikâh", 57-62). Bu rivayetlerin bir kısmında yer alan, "Şığâr iki adamın birbirlerinin kızları veya kız kardeşleriyle mehir vermeden evlenmesidir" şeklindeki tanımın (Buhârî, "Nikâh", 28; Müslim, "Nikâh", 61) Resûl-i Ekrem'e aidiyeti tartışmalıdır (İbn Hacer, IX, 162-163); zira başka rivayetlerde bunun hadisin râvilerinden tâbî âlimi Nâfi'e ait olduğu görülmektedir (Buhârî, "Hiyel", 4). Şığârın anlamı ve yasaklandığı hususunda fikir birliği bulunmakla birlikte bu konudaki yasaklama ifadelerinden Hanefiler mekruh, Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelîler ise haram olduğu sonucuna ulaşmış ve yasağın illetiyle alakalı farklı değerlendirmeler yapmıştır. Ayrıca nehyin fesadı gerektirip gerektirmeyeceğiyle ilgili Hanefiler ve diğerleri arasındaki tartışma da buradaki görüş ayrılığında etkili olmuştur.

Şığâr mekruh sayan Hanefiler'e göre evlenilen kadınların birbirleri için mehir sayılması fâsid bir şarttır; ancak nikâh akdi bu fâsid şart sebebiyle geçersiz olmayıp her bir kadına mehr-i misil ödenmesi gerekir. Çünkü yasaklanan bizâtihi nikâh değil tıpkı şarap veya domuzun mehir diye verilmesi örneğinde görüldüğü gibi mehir olamayacak bir şeyin mehir yerine konularak şart koşulmasıdır. Ayrıca böyle bir nikâhı feshetmemenin dinî-dünyevî bazı yararları olabilir. Hanefiler'e göre kadınların mehir sayılmayıp sadece karşılıklı evliliğin şart koşulması şığâr olarak nitelenmez. Mâlikîler'e göre iki kadının mehirsiz evlendirilmesinin şart koşulması bâtıldır; zifaf gerçekleşmiş olsun veya olmasın bu nikâhın feshedilmesi ve fesih zifaktan sonra ise mehr-i misil ödenmesi gerekir. Kadınlar için mehir belirlenmişse bu açıdan şığâra benzemese bile karşılıklı evlilik şart koşulduğu için şığâra benzediğinden bu nikâh zifaktan önce feshedilmelidir; ancak